

FORUM

A VARÁZSLÓ

PORTRÉVÁZLAT KOMOR ANDRÁSRÓL

Valaki járt itt. Talán az ajtó is nyikorgott előbb s az udvaron vakkantott egyet az álmos komondor, de nem hallottuk, se te, sem én.

Ki volt? Köröskörül már alszanak a házak s a kapuk előtt elfonnyadt lánggal őrzi álmukat az uccai méceses, rég volt, hogy a harang jóéccakát kívánt.
Ki volt? Kérdezd a falakat . . .

A megindítóan szép sorokkal ötven évvel ezelőtt egy fiatal költő igyekezett szólásra bírni az elüszkösödött falakat. Ő maga sem gondolta, hogy az utókor a szerző szellemét idézi majd e gondolatokkal. „Valaki járt itt . . ., de nem hallottuk . . . Ki volt? . . . Kedves, miért van, hogy nem vettük észre?” – s vele együtt kérdezzük mi is, akik tartozásunkat szeretnénk törleszteni a válaszadással.

A költő, aki idővel a modern magyar prózairodalom jelentős egyéniségeinek sorába küzdötte fel magát, Komor András. Szépprózai írásaiból néhány hónappal ezelőtt *A varázsló* címmel jelent meg válogatás a Magvető Könyvkiadónál.

Komor András, a költő, prózaíró, kritikus 1898-ban született, 1944-ben halt meg. Életében öt regénye, két verseskötete látott napvilágot. A Franklin Társulat lektoraként dolgozott. Korán vesztette el őt a magyar irodalom: negyvenhat éves volt, amikor az újabb munkaszolgálat elől menekülve, önkézzel vetett véget életének. Halála nem hozott műveinek megváltást: a felszabadulást követő lázas építőmunkában megfeledeztünk róluk. Komor András személye és munkássága huszon-

öt éven át leginkább csak a barátok emlékezetében élt. Művei nem jelentek meg. A Magyar Irodalmi Lexikon és a Kézikönyv sajnálatosan szűkszavúan foglalkozik művészetével. Talán elhamarkodott az értékítélet is — B. Nagy László írásából idézek —: „Ábrázolása a stiláris fegyelem ellenére is szétfolyó . . . Komor nem tudja megidézni hőseinek belső világát . egyéni arcéle homályos, szépprózája másodlagos.” Mondjam, amit a bibliográfiából is tudni lehet, hogy Komor András műveit — többek között — Móricz Zsigmond és Illyés Gyula, Schöpflin Aladár és Radnóti Miklós köszöntötték? Hogy tehetségesnek tartották, nagyra becsülték? Komor András pályájáról ma még lehetetlen volna átfogó képet adni. Életművének feldolgozásával adós az irodalomtudomány. Tulajdonképpen még az életművet sem ismerjük. *A varázsló* egyelőre emlékezés és emlékeztetés. A kötetben közreadott három regény (a *Fischmann S. utódai*, az *R. T.* és *A varázsló*), valamint az elbeszélések már életében megjelentek. Az életmű azonban túlnő a hétszáz oldalas kötetten. Elsősorban nem is a versekre és a többi megjelent prózai írásra gondolok, melyek ezúttal még nem kaphattak helyet, hanem arra a kézirattal teli bőröndre, ami Thurzó Gábor közlése ellenére, épségben vészelt át a nehéz időköt.

Maradjunk azonban *A varázslónál*, ami mégiscsak a kezünkben van, és a versesköteteknél, amiket megőriztek a könyvtárak. Válasszunk olyan utat, amelyik méltó Komor András nemes szelleméhez, igazodik békés jelleméhez, szerénységéhez. Lapozzuk fel első verseskötetét — *Imádság tavaszi napsütésben* (1922) —, meglepetés vár ránk:

Holnap:

lány jön szembe veled

s kít ölen szerelmed életre köszönt

boldog lesz a gyermek

tavasz küldötte s ő fogja megváltani a világot.

S hogy ne lássék az idézet önkényes választásnak, időzzünk ezeknél a gondolatoknál is: „Határtalan szívemből áradjon

szét a szeretet.” — „Áldott nap! Munkára feszülő testek! Mozgás öröme! Élet!” — „...ásító kapuknak mélyén / álldogál az Ember.” — Idézem egy-egy jellegzetes részletét a tízes évek végén, a húszas évek legelején írott költeményeknek. Nemcsak időbeli egybeesésről van itt szó. A szemléleti azonosságot és a poétikai rokonságot is látni lehet. Túlságosan is könnyű a dolgunk: költői példaképeit maga a szerző, Komor András nevezi meg:

én kinyujtottam a kezemet az égre, mint a kiáltást s most jönnek
 majd szárazajkúak és tamaskodók és szemüvegesek
 s Blais Cendrars fogják mondani s talán Kassákot is s hogy
 nagyon hatottak rám a maisták . . .

Ezek a sorok már a nagyobb terjedelmű, szabad versben írt elbeszélő költeményből valók; *Állomások* címmel jelent meg 1925-ben. Komor idézett szavai mögött félreérthetetlen sérelem húzódik meg. A tehetségében biztos szuverén szellem joggal perel. Komor András tudja, amit az utókor is csak megérősíthet: hogy nem epigonja, hanem méltó folytatója Kassák költészetének. Íme, bizonyítékul egy részlet:

és úgy érzem magamat közöttük, szomorúan és furcsán, mint egy
 szanszkrit idézet —

Cendrars és Kassák verseinek végtelen iramát, expresszív képcit, kemény nyelvét és robosztus líráját már korábban is bukolikus hangvételű sorok és pasztellszínek oldják:

Az ég halványkék mosolyát
 ragasszák rád a harangok,
 a könnyű nyáresti felhőt, mely a messzi
 hegyek fölött fehérén álmodik . . .

Ez a néhány sor a fiatal Radnóti Miklóst és József Attilát előlegezi, s a modern francia költőket — leginkább talán Apollinaire-t — idézi. Ugyanakkor példázza Komor András költői tehetségét. Költészetében tovább él és új hajtásokat erdeztet Kassák költői forradalma: igaz, már nem sokáig, hamarosan

műfajt változtat. 1928-ban *Jane és Jhonny* címmel jelenteti meg első regényét, s ettől kezdve — legjobb tudomásunk szerint — már csak regényt és elbeszélést ír.

Nem könnyű feladat eleget tenni Komor András kívánalmának, amely szerint „egyetlen részletet sem szabad figyelmen kívül hagyni” — sem az írónak, sem nekünk, akik Komor szellemét szeretnénk megidézni ezzel a megemlékező írással. Nemcsak a művészetben fontos minden gondolat, nemcsak az irodalom ismeri az árnyalatokat, hanem az élet is, amiről nekünk kell szót ejtenünk. Komor András esetében a nagyobb összefüggéseket még csupán keressük. Hogyan lett prózaíró? Miért hagyta oda a lírát? — Két olyan kérdés, melyre — a részletek híján — ma még csak megközelítő érvényű választ tudunk adni. Annyi bizonyos, hogy a harmincas években viszonylag nagy teret és fontos szerepet kap irodalmunkban a széppróza. Kassák útja pontosan jelzi a folyamatot: lírai verseit a húszas években eposzok váltják fel, az eposzokat pedig a regények követik. A harmincas években lép irodalmunk színpadára az esszéista nemzedék. Nevével is jelezve, hogy elmúlt az ideje a versek korának. Babits — József Attila helyett is — panaszlóan írja róluk: „verset, nagy verset képtelenek alkotni.”

Komor András bonyolultabb képlet, semhogy a fentiekkel be lehetne érni. Kétségtelen ugyan az a műfaji-nyelvi-stílusbeli rokonság, mely az *Állomásokat* Kassák néhány évvel korábban írott eposzainak párjává teszi. De szinte nagyobb a különbség — a világnézet, az írói érdeklődés és a személyiség tekintetében. Kassák szocializmusát és racionalizmusát, a munkakörnyezetet és a végletesség kedvelését Komor András műveiben hiába keressünk. Amit a versek még nem mutatnak bizonyosan, azt a prózai írások egyértelműen jelzik: Komor András regényei — Thurzó Gábor szavaival — „a magyar kispolgárság természetrajzát” formálják maradandó olvasmányá.

Hogyan gondolkodik? Milyen a jelleme? Milyen célok nevében, mit és hogyan cselekszik a városi kispolgár? Ezekre a kérdésekre keresett és adott választ a *Fischmann S. utódai* (1929), Komor András legnagyobb sikert aratott regénye.

Temetésre érkezünk — a mama koporsóját állja körül az egész család. Arcok villannak elő a takaró háta és a fekete fátylak mögül. Ahány tekintet, annyi rejtett gondolat, s mélyén a kérdés: hogyan lesz tovább? Az örökség izgatja a három felnőtt testvért. A lehetőség, hogy végre saját ura lesz önmaga sorsának. Úgy élhet ezután, ahogy eddig csak szeretett volna. A három testvér útja más és más világba vezet. Jenő a szülői ház mesterségét folytatja, az üzletet vezeti tovább. Lajos tőkespekulációkkal keresi a boldogulást. Lujza nővérük viszont továbbra is ugyanazt a szürke életet éli, mint anyja haláláig. Mégis mindhármójukra bukás vár: kitörni egyik sem tud abból a körből, ahová a szülői ház révén kerültek. Nem is olyan régen még egyetlen hőse lett volna Komor regényének. A relativitáselmélet nyomán megváltozott fizikai világkép, a szimultán líra és a kubizmus korában azonban szinte magától értetődően bomlik háromfelé mindaz az élmény- és problémakör, ami korábban egyetlen személyben öltött testet. Jenő megalkuvó jelleme, Lajos felelőtlensége, Lujza közömbössége egymást magyarázza, és így áll össze azzá a képzelt lényé, a kispolgár határozott kontúrokkal megrajzolt figurájává, aki mindenre képes, csakhogy vágyait valóra válthassa. Megválnak vallásától, megfélekedzik a lehetőségekről, nem vállalja a felelősséget, csakhogy a társadalmi ranglétrán eggyel feljebb léphessen.

Illyés Gyula jól látta meg, hogy „a *Fischmann S. utó dai* társadalmi regény”, és hogy Komor András hősei már „eleve meglevő társadalmi törvények szerint mozognak”. Ugyancsak Illyés írja: Komor „a legapróbb, a legjelentéktelenebbnek látszó... mozdulatokon tudja megmutatni a kor hatalmas irányvonalait”. Komor András egyetlen generáció három képviselőjének sorsán ábrázolja a társadalmi törvények roppant erejét, az egyes ember hiábavaló küzdelmét. A magyar regény megkésetttségéből így lett erény. Nem volt képes véghezvinni azt a hatalmas vállalkozást, aminek a *Buddenbrook ház* az utolsó állomása. Ott kezdtük, ahol mások abbahagyták: az absztrakciónál. Komor András jóvoltából olyan regény született, amelynek írója, miként Komor fogalmaz, „birtokosa ama csodá-

latos képességnek, amellyel egyszerre több helyen is folytathatja megfigyeléseit”.

Sükösd Mihály egy figyelemre méltó vázlatában (*Tér és idő a modern regényben*) azt írja, hogy „Az általánosításra hajló legújabb regény két nagy modellt talált szükségleteinck kényyszerű kielégítésére . . . — A szobát és az országutat”. Komor András regényei minden bizonnyal egy képzeletbeli szobában játszódnak. Hiszen érzékelhetőek a falak, kimérhetőek a távolságok, amik hőseinek mozgási teréül szolgálnak. Még a *Fischmann S. utódai*ban is, ahol pedig a legkevésbé látszik körvonalazódni ez a jelképes szoba, a redukált és szimbólummá emelt mozgási szféra, amely, ha torzulva is, a kor nagy jelenségeit tükrözi vissza. A nemzedékek történetét megelevenítő *Buddenbrook ház* egymásba nyíló szobáival még valóságos palota. A *Fischmann S. utódai* hozzá képest csupán egyetlen kis szoba. Ajtók még nyílnak róla; de ha valaki megpróbálná átlépni a szoba küszöbét, rögtön érzékelnie kellene, hogy a látszat csal: fal már az ajtó is, mert hiszen nincsenek szomszédos szobák, s ha netán kilép, alázuhan.

„Nincs az a vastag könyv, amelyben annyi esemény lenne, mint egy szem . . . cukorban.” — idézem Komor András *Gyermekkor* című elbeszélésének egy jellegzetes részletét. S tegyük csak hozzá — a magunk céljai szerint formálva a mondat értelmét — : nincs az a vastag könyv, amelyben annyi esemény lehetne, mint egy írói találékonysággal és leleményes fantáziával berendezett szobában, ahol a tárgyak éppúgy eseményeket és történeteket idéznek, mint a cukor íze, amelyben „Prérik vannak . . . vágató bölénycsordákkal, felhőkarcolók, s minden dübörgésével a Niagara-vízesés; aztán skalpnyúzó indiánok, . . . aranybányák és automobilgyarak, s . . . a . . . tenger”. Komor Andrást — Németh Andor szavaival — „a valóság kínosan pontos, majdnemhogy mikroszkopikusan kicsinyes leltározójának” nevezhetjük. A részletek azonban tudatosan megszerkesztett egészéé épülnek. S így már egészen más a hatásuk.

„. . . mert külön és összefüggésükben ismerni az iratokat,

az nem ugyanaz . . . Ami külön-külön nem volt egyéb, mint elintézett és lerakott akta, az így együtt, egy titokzatos tömeg . . . Merőben új anyag . . .” — mondja Komor András *R. T.* című regényének egyik szereplője. Az *R. T.* (1934) színhelye egy építővállalkozói hivatal. Most már nemcsak képletes értelemben, de valóságosan is egyetlen szoba és egyetlen nap szolgál keretül a regénynek. Ebbe az egyetlen napba és egyetlen helyiségbe azonban egy egész világ — élete, erkölcse — sűrűsödik össze. „Az a valami, ami . . . egyetlen egységet teremtett . . . megszűnt . . . És mert nincs . . . minden, minden egyedekre bomlott” — írja Komor András regényének egy helyén; nemcsak a regénybeli történetben bekövetkezett fordulatot magyarázva, de azt a változást is jól szemléltetve, amin a modern regény ment át. Soha azelőtt nem volt még olyan nagy szerepe a részleteknek, mint amilyen a Komor András-féle regényben van. Az író szavával — ma „a kis részleteken múlik minden”. A részletek között indukálódó feszültségek nem adódnak össze. Impulzusaikkal sorról-sorra, lapról-lapra, újra meg újra keltik fel és tartják éberem figyelmünket. Van eseménye tehát az *R. T.*-nek is; s van izgalma is, hiszen értő kéz formálta művé a részleteket.

Illyés Gyula a *Fischmann S. utódai* kapcsán már megírta: a regénynek nincs olyan mondata, amely „ne akarna külön is borotvaél lenni”. Ez a megállapítás érvényes az *R. T.*-re is. Komor András jól tudja, hogy a részletek ismertetése önmagában még nem regény. „Kétségtelen, események ezek mind [az *R. T.* egyik hőséne, Balla úrnak elbeszéléséről van szó], de ezeken a szájakon keresztül annyira nem hatnak azoknak, annyira csak unalmas szavak, ízetlen semmiségek, még ha a legrészletesebben emlékeznek is meg róluk, úgy hatnak, mintha mi sem történt volna.”

Komor András prózájára a sok-sok adat nyomjára bélyegét. Az író stílusa mégis magával ragadja az olvasót. Komor Andrásnak nemcsak a modern költészet merész és hatásos képalkotásához és a szociográfikus irodalomhoz van köze, hanem ahhoz a bonyolult regénytechnikához is, amelynek Gide a mestere.

S ha Komor nem is követi Gide-et abban, hogy olvasóját beavassa a mű megalkotásának folyamatába, azért időről-időre ő is kilép a színpalak mögül. Megjelenésével, közbevetett megjegyzéseivel nyomatékosítja azt, amit mi már eddig is sejtettünk, hogy nem elszórt adatok halmazáról van itt szó, hanem egy végtelenül rafinált, több táblán folyó szimultán sakkjátszmáról. Az egyes lépések ugyan logikusan következnek, a néző elé táruló kép mégis sokszínű, már-már követhetetlen. Komor az eseményeket kommentálja. A kritika pedig akarva, nem akarva azt az érzetet kelti bennünk, hogy lehetséges más megoldás is. Így alakul ki az olvasóban az a képzet, hogy az író kívül áll és fölibe emelkedik az eseményeknek. Mágus, aki azt is megteheti, amire más halandó ember csak gondolni merészel: „Anyu keze olyan, mint egy sose látott, hófehér madár; mi lenne, ha egy reggel Anyu keze kiröppenne az ablakon?”

Álom és valóság, fantázia és képzelet, hit és hiedelem egymásba mosódó képeiből épült fel *A varázsló* című regény (1937), amely két iskolás fiú barátságáról és tragikus végű történetéről szól. Komor műve bebizonyítja, hogy az is valóság, amiben hisz az ember, hogy bizonyos értelemben „nincs hihető és hihetetlen”. Ha valaki hisz a varázslatban, akkor be tudja bizonyítani a varázslat létét: olyat tesz, amit máskülönbelen nem tenne. A kisiú, aki már varázslónak képzele magát, legjobb barátját löki a csónakból a halálhozó folyamba.

A varázsló talán nem éri el a korábbi regények színvonalát. De nem azért, mert hiányzik belőle a „magasabb igény” (Németh Andor). Nemcsak stíluskísérlet ez a mű, aminek Radnóti Miklós nevezte, hanem a másképp ki nem mondható, de nagyon is fontos és nagy jelentőségű gondolatok elmondására tett kísérlet is. Amit Komor András mond Rabelais művének magyar nyelvű átültetése kapcsán, azt mi is elmondhatjuk *A varázslóról*: Komor András „... a gyermeki képzeletben keresett segítőtársat, ... hogy a gyerekekhez szólván... végeredményben a felnőttökhöz találja meg az utat”. *A varázsló*, miként a *Gargantua és a Pantagruel*, magához a korhoz és az

emberek lekiismeretéhez kívánt szólni. Arra figyelmeztetett, hogy a varázslat komoly veszélyeket rejt magában. Komor András műve a *Mario és a varázslóval* tart rokonságot. Thomas Mann írása démoni varázslatról számol be; s ez a tény nemcsak az írói teljesítményt emeli a Komoré fölé, hanem a mondani-valóját is egyértelművé teszi. Annyiban tehát igazat kell adnunk Németh Andornak, hogy „A varázsló . . . még nem a végleges megoldás”, hanem kezdete valaminek, ami csak ezután fogja gyümölcsét meghozni.

Bekövetkezett-e ez a fordulat, amiről Németh Andor beszélt? — Csak sejteni lehet.

. . . az én sorsom csak a várás rossz csillag alatt
születtem s idő előtt meghalok . . . —

jövendölte Komor András 1925-ben. A költő, aki idővel a modern magyar prózairodalom jelesei közé küzdötte fel magát, beteljesítve a jóslatot, korán, időnek előtte vett búcsút az élettől. *A varázslóra* egy teljes negyedszázadot kellett várnia: munkái önálló kötetbe fűzve most jelennek meg először. Ez a kötet a mi reménységünk, hogy végre ellene szegülünk a jóslatnak. Nem a halott iránti kötelesség, hanem az élő mű iránti szükséglet vezet bennünket, hogy pótoljuk a mulasztást.

VADAS JÓZSEF

KOMOR ANDRÁSRÓL

Öröm, hogy végre az olvasók kezébe egy Komor András kötet került, de csalódást is okozott Komor András barátainak a könyv. Csalódás volt, mert azt reméltük, hogy végre feldolgozzák, átnézik és valamit hoznak a Széchenyi könyvtárban fekvő, kéziratban maradt munkáiból is, ehelyett csak több évtizeddel ezelőtt megjelent, igaz, már feledésbe merült írások egy gyűjteménye kapott ismét sajtót. De csalódás azért is, mert az előszó és a fül téves adatokat is tartalmaz.